

Щрихи към портрета на библейския Онан

Автор Марио Коев

сряда, 23 септември 2009

... каква полза за човека, ако придобие цял свят,
а повреди на душата си" (Мат. 16:26)

Според една груба дефиниция "гражданското общество" е онази същина на съвременната държава, без която самата тя ще се разпадне на противоборстващи си класи или пък ще се превърне в "безкласово" чудовище от типа на Хитлерова Германия или комунистическия Съветски съюз. Тоест самата съвременна държава съществува благодарение на него, а не обратното, което означава вече и съвсем различна дефиниция за държавност, тъй като двете горепосочени също са модерни държави *par excellence*.

За мое огорчение истината е, че глобализацията се свят (грозна тавтология) е безалтернативен - поне в обозримо бъдеще.

Затова всяка идея за промяната му днес е

по същество или идеологическа утопия, или реален тероризъм, докато защитаващите го рано или късно, но неминуемо тръгват по пътя на манипулацията, на своеобразната псевдохристиянска дидактика, а и на военните действия. Общо и за едните, и за другите обаче е твърде безвкусното (в смисъла на Гадамер) схващане, че историята е преход от "просто" към "сложно" и от "несъвършено" към "съвършено". Така всички дебати за и против глобализма в крайна сметка се израждат в квазиморална реторика; самата им аргументация е "схоластична".

Нека започнем от България и да се опитаме постепенно да разширим контекста на разсъжденията си.

Обществото ни днес е някак разкрячено, "шизофрено" - като институции и закони то все повече отговаря на формалните изисквания на съвременното, а като традиции, бит, навици и светоглед все още в голяма степен се различава от тях (нещо, което не е непременно лошо). Тоест принципите на общественно-политическата организация са или се разглеждат предимно като външни и следователно на масово равнище се имат като чужди, като "необходимо зло".

Този казус съвсем не е нов за нас, това е проблемът на "културната периферия", който по самата си логика разделя обществото дори и чисто механично - по възрастов признак и по образователен ценз, и емоционално - за и против НАТО, ЕС, Русия, САЩ и други, но задължително отново "външни" признаци. В тази ситуация гражданското общество е "негативна", а не "позитивна" величина. В какъв смисъл?

Според формата на определението

Понятието за "гражданско общество" е рационално, юридическо и като такова е "позитивно" тогава, когато липсата му не може да бъде мислена, когато не се нуждае от вътрешна обосновка. Обратно - където тепърва се развива и е възприемано като алтернатива на статуквото, то е пораждащо, а не

примиряващо противоречията, като съответно и опасността от израждането му е реална. Тук искам да кажа, че за мен не е самопонятно доколко и каква точно ценност е "гражданското общество". Струва ми се, че у нас наблюдаваме, така да се каже, на живо как идеологемата преходява в митологема. Така че, когато говоря за израждане, имам предвид едно първично състояние на нещата, което може да се види по-лесно при обществата в преход от една политическа система към друга. Това израждане показва как самото "гражданско общество" се превръща в "класа", в "структура". Как? Именно със своята алтернативност, с промените, които внася в заварения модел. Защо? Защото носителите му са реални властови - политически партии и сдружения, и околновластови - граждански съюзи, фондации, синдикати и т.н., субекти.

От друга страна, доста държави вече са извършили подобен преход. В този смисъл по-старите "граждански общества" вече не са в състояние да видят в самите себе си как теоретичният модел се е изродил в практиката. За тях това е начин на съществуване, а не алтернатива.

Представителите на гражданското общество като цяло - партии, сдружения, съюзи, както и техните членове, постепенно придобиват, по-точно казано, засвояват статуса на политически и обществен елит, защото трябва да бъдат управляващи и/или най-малкото твърде близо до управляващите. Практически получава се така, че за да могат да съществуват и да действат в една променяща се и антагонистична социална среда, носителите (вносителите) на "гражданското общество" имат два пътя - или да останат маргинални, или да се институционализират и да станат конюнктурни чрез самата си властова или околновластова позиция в едно все още преходящо общество. Това важи както за неполитическите, така и за политическите субекти и сравнително лесно може да бъде открито в собствения ни опит.

Според социалната идентификация

Вследствие на горепосочения модел понятието за "гражданско общество" бива възприемано като антагонистично - тези, които успяват да се впишат в него - политически партии, синдикати, фондации и т.н. - и останалите, които все повече се мислят като жертви - на демокрацията, на безотечествениците, на националните предатели (те именно са онези, които са се вписали) и прочие. Иначе казано, "гражданското общество" се идентифицира и в известен смисъл се самоидентифицира като елитарна прослойка, като своеобразна класа, т.е. като част от вертикалата, а не обратното - вертикалата и хоризонталата да са части от самото него.

Основният проблем, възникващ при това институционално пораждане на "гражданско общество", и вече не само в България, е неговата фактическа импотентност по отношение на социалните и на политическите процеси. Представителите му не могат, а и вероятно не искат да са техен коректив поради "класовата" си конюнктурност, а с това и електоратът е лишен от механизмите, чрез които да го върши, защото "гражданското общество" е нещо вече отделено от него. Така и "свободните избори" се превръщат в инструмент за периодична легализация и препотвърждаване на съществуващото, което от своя страна демотивира отделния гражданин, именно в своето "гражданство" привличащ под този процес може и истински или пък измислени конспирации, чужди интереси и финансови зависимости. Обаче демотивацията от този вид в общества в преход е и симптом за тежко заболяване. Накратко - говори за загуба на историческа визия, както и за неумението на политическия и на

културния елит да формулират и да удържат такава. Например общественото съгласие с едно или друго външнополитическо решение е практически медийно и на масово ниво се възприема по-скоро като липса на избор, а не като "цивилизационен избор", и един по-строг социокултурен, а не просто социометричен анализ лесно би го прозрял. В това няма нищо странно - по принцип не съществува общество, което е в състояние да избира нещо по-сложно от депутати или президент и то само благодарение на това, че изборът се мотивира според принципите на рекламния PR и от емоционални фактори.

Според културните митове

Днес външнополитическата визия се оказва далеч по-съществена и формираща вътрешната политика. Реалността сочи, че за вътрешна политика в собствен смисъл на думата при държави, преминаващи от една към друга система на управление, не трябва да се говори, защото тя се определя точно от целта на прехода, която е външна за статуквото, външна във всеки смисъл, така че едва ли може да се мисли и за самостоятелна външнополитическа визия. Именно в този възел са оплетени вниманието на различните национално-патриотични групи и възгледи, от една страна, и на защитниците на "модерното", от друга. Първите, ако бъдат последователни, ще се поставят в парадоксалната ситуация да отричат онова, което им позволява да съществуват. Затова те не го правят и няма как да го направят. Те се съсредоточават, да речем, върху "националните предатели" или "световната конспирация", без да отчитат, че национално предателство има само тогава, когато има и автентична национална доктрина. Проблемът е там, че в България такава не съществува (като цяло мисля, че и повечето съвременни държави вече нямат такива), по-точно приема се - и на масово ниво, и на партийно - че външнополитическият приоритет я прави; че той сам по себе си е кауза, произвеждаща националното. Външнополитическият приоритет обаче в модерната цивилизация най-малкото може да бъде самостоятелен и независим така, както автономната вътрешна политика е нонсенс. Просто казусът в целия спор е друг - той не е морален, а тактически и стратегически и зависи от финансово-икономическата и медийната глобализация. Морализиран бива посредством класическото модерно мислене за националната държава и за нацията като еманации на една метафизика на историята от християнски тип. Естествено тук нещата са пределно объркани, защото носител и представител на християнския възглед за целта и смисъла на света, историята и живота е Църквата, а не държавата. По същество и произход в случая имаме протестантско-капиталистическо профанизиране на християнската вяра. Днешните ѝ православни защитници, изглежда, все още не са чули тази новина.[1] Както вероятно не знаят и че идеологията на всяка християнска (пък и не само) империя - Византийска, Руска, Британска или днес Северноамериканска - не се крепи на националното, а отново на вселенското, само че на светското вселенско. При светското вселенско водещ е принципът на пространствено-времето налагане на структурирани културни стереотипи, докато при църковното тежестта пада върху тяхното "екзистенциализиране", така да се каже, върху оличностяването на историята и оценностяването на пространство-времето. Само така например може да бъде разбрана прословутата византийска "симфония" между Църква и държава, но това е и съвсем различна култура. У светското вселенско националното, етническото и идейното практически служат за манипулиране и в двата нюанса на думата, те са оперативен инструмент за провеждане на една или друга имперска (тоест и

културна в широкия смисъл) политика - дали ще е "славянското православно братство" от Руско-турската война от 1878 г., или ще е "идеалът на демокрацията и на Западните ценности" от последните войни в Залива и в Ирак", същността остава непроменена. Това е държавно-политически, формален проблем на обосновката, а не материален на вярата или идеята. От своя страна адептите на модерността (каквото и да значи тя) забравят същите тези неща и активно произвеждат другия вид културни митове. Ако, както казахме, у първите склонността е към постулирането и защитата на модерните идеологеми "нация" и "национална идентичност", вторите възвеждат същия структурен принцип до ранга на ценностна категория. Тоест, ако едните морализират дребнобуржоазното, другите назовават като нравствено абстрактното. Защо? Защото - твърдят те - гражданското общество не е етическа доктрина, а финансово-политически, културен, пазарен, транснационален принцип на организация, която опосредствано носи морални задължения, които са и правно формализирани; то е въобще "каквината" на съвременната култура, а не е някаква част от нея. Така че всъщност - продължават - няма как да се търси вина за национално предателство, за обезродяване, за антихристиянство у когото и да било. Не е ли очевидно, че в едно постиндустриално общество, формирано според принципите на институцията, а не на общността, не може да се говори продуктивно за някакви глобални политически или социални вини на отделния човек - политик или чиновник. Защо не може или, по-точно - не е коректно? Защото - казват - коя е единната нравствена мяра, от която отсъждаме една или друга лична виновност-в-социума[2]; не можем да имаме такава единна нравствена мяра (а само правна), тъй като "гражданското общество" се крепи на юридически субекти, които нямат отношение (то е чисто теоретично) към моралното съзнание. Оттук някъде тръгва пропагандата, че днес нравствените норми и задължения са релативистични и ситуационни, защото е нарушение на човешките права - "правото на мнение", "свободата на съвестта" и т.н. - налагането на някаква единна етична мяра. С други думи, всеки има право да живее, както си пожелае, стига да не пречи на останалите да живеят, както си пожелаят. Само че то най-малкото не е нравственост, а начин за удобно съществуване. (По принцип е дълбоко невярна теза, защото никога реално няма право да живее, както си иска. Може само да го повтаря като папагал, от което то няма да стане по-вярно или по-действително.) Вероятно за някои този механизъм е достатъчно добър и работещ, но е неправилно да се нарича морален, както и защитниците, и критиците му бързат да го определят. Той е чисто правен.

Има две идеологеми, благодарение на които се обосновава този принцип на удобно съществуване. Първата е "свободно избиращият човек", укрепена върху понятията за плурализъм, толерантност и обществено мнение. Въпросът дали въобще има такова нещо като свободно избиращи хора, или то просто е идеологическа и правна особеност на съвременната култура, е проблем от различно, по-високо качество и няма как да бъде подминат, когато става дума за морал и за общество. От моя гледна точка тук имаме лъжлива проекция на морална длъжност в системно изискване с идеологическа мотивация. Другото е доктрината за народовластието, която, съдържателно погледнато, е глупост[3], тъй като "народните избраници" се самопосочват чрез електората по силата на юридически текстове, написани от тях самите.

Аз не искам да прокарам някаква генерална разделителна линия между правото и етиката, но тъй или инак по дефиниция правото би трябвало да "прохожда" от нея, а не обратното. Днес това вече не е така, тъй като, от една страна, правните норми са позитивистични и не могат да бъдат други поради непрестанно усложняващата се система от взаимоотношения и зависимости в съвременния свят, а, от друга, не съществува и единна религиозно-етична доктрина. Християнската църква отдавна не е институтът, определящ нормативните изисквания и характеристики на общността и на държавата. Може би това е за добро, макар че "историческото развитие" не е оценъчна категория. Практически и в най-груб щрих от християнството е преминало в модерността единствено разбирането за институцията като принцип на организация, само че напълно секуларизирана. Църковните определения като такива също се появяват според изискванията на момента, но смисълът им е напълно различен - те не търсят баланса между интересите на една или друга група от хора, а формулират християнското учение и отношението му към "света". Юридическите правила в съвременността възникват ad hoc (както църковните), но същевременно зависят от други юридически правила и описват не морални длъжности, нито онтологични и телеологични смисли, а баланс на интереси. Следователно всеки, който днес твърди, че това е морална територия, в края на краищата или застъпва известната теза "битието определя съзнанието", или превръща нравствеността в абстракция, дори и да не го разбира. Една част от десните политици и политолози у нас също се затрудняват на този терен. Те като цяло остават марксиста, макар че се обиждат, когато им бъде казано. Това се дължи на някои особености, чиято същност и съдържанията им не са предмет на този текст.

II

И така, след като, първо, човекът зависи от системата и, второ, самата тя не е морален, а само правен авторитет, нито пък допуска единен религиозно-нравствен кодекс, следва, че социалният живот на индивида е лишен от надлични основания и се описва в предварително зададена схема. Само на пръв поглед изглежда, че това е парадокс. Тук нито образованието, нито способностите могат да ни помогнат - образованието всъщност служи, за да решим посредством него чисто утилитарни цели - просто казано, добър живот, като разбирането за добър живот е стандартизирано. То почти няма по-висш смисъл извън автоеротичния и освен това в общия случай води до щастие или задоволеност само на повърхността, а в дълбочина - до отчуждение и до стрес, тъй като усилията за поддържането на социалния статус изчерпват собствения си резултат. Трудът в съвременния свят не е реализиране на социалния живот на индивида, както би трябвало да бъде, а е точно обратното - "свободното време" е онова, което очаква той, въобразявайки си несъзнателно, че постигнатият социален статус ще му даде повече възможности за реализация на и във "свободното време". Типична модерна заблуда. Природата на човешката личност не се нуждае от "свободно време". Ние си въобразяваме такова, тъй като трудът ни няма смисъл за нас самите (а е част от етажната структура на постиндустриалното), макар че така го вярваме в сферата на социалната стратификация - т.нар. успех (наскоро излезе един опит за народопсихология[4], а всъщност апология на успеха и на съвременния утилитаризъм, в който авторът или не разбира за какво говори, или просто е достатъчно самовлюбен, за да мисли, че неговите разсъждения освен

спекулативно-социологическа имат и философска стойност). Работата е там, че ако собственият му труд имаше реален смисъл, никой човек не би се сетил за такова странно нещо като "свободното време". Този стремеж обаче е израз, както казах, на загубата на житейски смисъл, тъй като такъв не може да бъде видян нито в утилитарната действителност, нито в юридическата формулировка за обществен договор. Защо не може? Защото, първо, е психически абсурдно и физически невъзможно моралът и смисълът да се отъждествят пряко с едно или друго емпирично действие и ритуално поведение. Инак би излязло, че всеки жест е по определение телеологичен, следователно "божествен", а всеки ритуал[5] - съвършено непроменим, т.е. недействителен. Второ, не съществува такава утилитарна цел - секс, здраве, богатство, известност и т.н. - чието достигане рано или късно да не носи в себе си и със себе си разочарование и метафизична скука, *acedia*. Това е защото утилитарното не е ценно само по себе си, а се осмисля "отвън", "през" съответната култура и идеология. Ако бъде имано като своеобразно надлично, като определение за културност въобще, както днес, то атрофира до груб материализъм и детерминизъм - "битието определя съзнанието". После, за да носи задоволство, целта трябва да е и непрекъснато постигана, защото щастието не е статична величина, а душевна мяра - в нашия случай в "лоша безкрайност", понеже няма надлични основания. Безкрайното обаче е извънразумно и морално безотносително, което означава, че актуалните действия тук за постигането на една или друга цел са по същество несвободни. А същината на несвободното не е в самото човешко действие, че то е предварително формирано, тъй като всяко човешко действие е предварително формирано; същността на несвободата е в безсмислието на действието, в неговата качествена статичност. Например култът към развлекателното в днешната епоха е показателен и от себе си свидетелства за липсата на свобода. Разцветът на развлекателната индустрия освен всичко останало изгражда и изключително агресивна аудио-визуална среда, която допълнително потиска малкото останали възможности за съдържателно осмисляне на процесите и проблемите у масовия човек (Да не забравяме и че като цяло развлекателната индустрия е насочена най-вече към задоволяване на вече създадени от нея "потребности" предимно у младежите, което я прави и в голямата си част инфантилна, защото индустрията по принцип създава продукти с принадена стойност, а не ценности. Повтарям, говоря за развлекателната индустрия, а не за творчеството в тесния смисъл, където все пак се появяват стойностни произведения - литературни, изобразителни, филмови, театрални и т.н.). Съществува, разбира се, радостта от това да бъдат оценени собствените ти професионални, интелектуални и творчески качества, но твърдя, че по принцип не тя е в основата, тъй като никой психично здрав човек не е в състояние непрестанно да открива у себе си този вид наслада. А удоволствието от самия труд е постижение на много малко хора в нашия свят днес.

Второ - способностите на отделния индивид, забележете, определят неговата ценност за обществото. Не нещо друго, макар че засега от християнството е оцеляло едно по-скоро квазиморално, абстрактно разбиране за абсолютната ценност на човешката личност, отразено в декларацията за правата на човека. Тя изглежда нравствена, но в нея са смесени две различни неща - ценност и право. Първата има морална и религиозна обективация, докато днешното позитивистично право неминуемо и задължително се обективира в крайна

сметка в утилитарното. Така ценността също се утилитаризира - тя се остойностява от нещо извън нея - от способности, образование, дори физическа сила или красота, т.е. ценността става битова цел, защото е мислена като продукт с принадена стойност. Това е в крайна сметка защото модерната култура е лишена от телеология и не може да види смисъл извън себе си (модерната култура е единствената исторически позната нейерархична[6] атеистична или в най-добрия случай агностична култура). Целта ѝ е тя самата и нейното "вселенско" разстилане и може да се опише чрез аналогията с биологическия паразитизъм или в известната дилема "да бъдеш или не". Тук "или не", разбира се, не е равностойно на "не съм", "не съществувам", а е своеобразно маниакално зацикляне от типа "аз съм цел за себе си", т.е. онази качествена статичност, за която стана дума. На практика съвременният модел поема в себе си и анихилира всяка автентична култура, едновременно разраствайки се и унищожавайки както разбирането за битийна ценност, така и природата. По същество той е "онанистичен", а не раждащ, и дири предимно задоволеността в следването на структурния си - финансово-политически, властови интерес като цяло, а като индивиди хората все повече бягат от Времето[7] в "свободното време", мислейки произволно, че "това е животът" - когато не са "на работа" - докато всъщност това е един културен стереотип и то не от най-сложните. Ясно е, че бягството от Времето се генерира от загубата на идентичност - понеже като цяло трудът е лично обезсмислен - и от липсата на надлични житейски цели. А принципът на "онанизма" изчерпва което и да било мнение на отделния човек, че е реално свободна личност. Така той е непрестанно възхваляван, т.е. медийно манипулиран, като абстрактно ценен и това е собственото съдържание на психологическата конструкция "свободно време" - но практически е преценяван само по определени не от него или общността качества в определен не от него или общността контекст. Образоваността, и особено т.нар. обща култура, тук служи като щит - най-вече за да не е в състояние да го прозре съзнателно. Или поне повечето да не могат, тъй като "автоеротизмът" и бягството от Времето са израз на безбожния страх от смисъла-безсмислието на живота. А онези, които успяват, макар и да не са малко, са статистическа нула. Какво е това, ако не демонична "вселенска църква". Демоничното е именно такова - то се състои от истинни (и не само от истинни) отделни части - твърдения, понятия, зависимости, идеи и т.н. - свързани по напълно произволен начин и в отричащ каквато и да било категориална и ценностна йерархия ред - всяка релативистична доктрина в крайна сметка води мисленето до ценностен хаос, а индивида до нравствен идиотизъм. Да отговориш на въпроса кой "прави" тази "църква" или пък "система" е лесно, но е напълно невъзможно да накараш онези, които са формирани в "успеха" и в "свободното време", да ти повярват. То не е акт на интелигентността или на образованието, а на страха. Не е случайност, че библейският Онан е осъден и съвсем не е просто морализиране, както го тълкуват някои религиозни пуристи или пък - и в противовес на тях, сексолози, психолози и пр. Това осъждане е подсказка, че всеки "автоеротизъм" в крайна сметка е рушителен за човека и за неговата култура; да не говорим, че отнема уменията да различиш "битие" от "бит". А утилитарният успех, отчитан посредством нарастването на възможностите за развлечения, е точно такова автоеротично, "онанистично" поведение, макар и да знам, че изводът ми едва ли би направил впечатление на онези, за които се отнася. Това няма да е

злонамереност от тяхна страна, а се дължи на дълбоко убеждение за смисъла на живеенето в една все по-затворена[8], паразитна система с виртуален финансов пазар и тясно специализирана трудова заетост, все по-сложни и абсолютизирани правни механизми плюс агресивно и алиенирано общество с комплекс за изключителност и за "връх на историята". Само в такава объркано мислене впрочем може да възникне и прословутата идея, че толерантността е практическо приложение на християнската любов. Модусът на толерантността е в релативизацията на ценностите и в анихилирането на културите. Стана дума вече, че тези неща не са сложни за разбиране, но са невъзможни за обяснение на хора, които не са стигнали до същите или до близки изводи. Така че има нещо самоцелно в цялото говорене тук. Все пак обаче аз вярвам, че човекът като Божие творение е нещо по-добро, отколкото понякога и в услужливото темпо на анализа сме настроени да мислим. Затова макар и по отношение на съвременното да споделям определено песимистични възгледи, по отношение на човека не мисля, че е редно да го правим.

[1] За да бъде честен, ще кажа, че те все пак са ми по-близки, отколкото модно обезобразените защитници на глобализма. Просто първите защитават човешки разбираеми неща, докато вторите говорят за култура на толерантността и за глобален свят, без особено да се замислят върху съдържанието на тези понятия.

[2] Разликата между виновност и отговорност, макар и тънка, е съществена.

[3] Идеята за "народа" като носител на суверенна политическа воля и власт е типична юридическа софистика. Тя е родена в противопоставянето между крал и парламент и има собствен политически смисъл в един относително тесен исторически контекст. Уплътняването ѝ в масовото съзнание днес се дължи, разбира се, на медиите и на образователната система, но преди всичко на начина на живот в индустриалната епоха - тясна специализация и по вертикала, и по хоризонтала, обезценяване и виртуализиране на труда в книжни парични знаци, чиято реална стойност е (про-)инфлационна - оттук, капитализиране на "свободното време" като своеобразна скала на социалната реализация и т.н.

[4] Юлиан Генов, Защо толкова малко успяваме

[5] Понятието "ритуал" е използвано не в тесния религиозно-култов смисъл, а като динамично описание на поведенческите механизми и стереотипи. Те са културни реалии, а не боравят, както ни се струва, с някаква фундаментална, онтологична реалност.

[6] Тъй като често бъркаме понятията или пък просто не ги познаваме, трябва да отбележа, че "йерархия" означава свещеночачалие. В модерността също има вертикални структури, но те са профанни.

[7] "Бягството от Времето" е бягство от смисъла, безбожен страх от смъртта, страданието и болката. Те са изключени от ценностната скала на днешния свят, но няма как да бъдат изключени от душевната структура на личността. Тази колизия се демонстрира в субкултурните и контракултурните моди и - на друго ниво - в бавното, но видимо изместване от религиозен скептицизъм към псевдохристиянски фундаментализъм с ясно изразен корпоративно-политически интерес. Това е истинската природа на "Отвореното общество". Идеолозите му трябва да открият и друго освен "индивидуализма", "успеха" и т.н., които сами по себе си се противопоставят на всеки институционален ред. В даден момент хората наистина започват да вярват религиозно, че демокрацията е нещо "естествено", че е някаква "връхна точка на историческото развитие", без да

разбират, че това е просто идеологическа и правна културна особеност. То обаче може да се превърне в структурен и в социален проблем. Затова един от отдушниците на напрежението е антиглобалисткото движение. То не застрашава по никакъв начин финансово-политическата организация, явява се поредно доказателство, че "демократия има", като същевременно дава основания за нови законодателни актове - легитимни форми на насилие от страна на държавата в полза на транснационални, предимно корпоративни интереси.

[8] Нейната "отвореност" се изразява в разлагането на другите култури.